

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: БОРОТЬБА ЗА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ

LEGAL FUNDAMENTALS OF THE INTERACTION OF THE JUDICIARY AND CIVIL SOCIETY: THE STRUGGLE FOR THE RULE OF LAW AND INDEPENDENCE OF JUDGES

Бліхар М.М., д.ю.н., професор,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено наукову проблему, яка стосується правових засад взаємодії органів судової влади та громадянського суспільства в контексті боротьби за верховенство права та незалежність суддів. Так, обґрунтовано, що незалежний, неупереджений та однаково доступний усім членам суспільства суд – першооснова громадянського суспільства та правової держави. Верховенство права в державі досягається комплексом заходів, чільне місце серед яких посідає процес формування в населення довіри до судової влади як до інституту, покликаного відновити їхні права та свободи. Суд для правової держави та громадянського суспільства є незалежним органом, вплинути на який не може ніхто. Незалежність суду досягається через незалежність суддів. Незалежний суддя – це висококваліфікований фахівець, який у своїй роботі діє суто в рамках закону та ухвалює неупереджені правові рішення, покладаючись на вимоги нормативно-правових актів, незважаючи на можливу вигоду для себе. Поняття незалежності суддів та верховенства права нерозривно пов'язані між собою, адже перше забезпечує функціонування другого і не може існувати без нього. Саме незалежний суддя, який забезпечує функціонування верховенства права, є сполучною ланкою в процесі взаємодії громадянського суспільства та органів судової влади і безпосередньо впливає на формування рівня довіри до суду. Констатовано, що принципи та форми взаємодії судової влади та громадянського суспільства дозволяють підвищити ефективність роботи суду через утвердження принципу верховенства права та сприяння забезпеченню незалежності суддів. Іншою стороною такої взаємодії є підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення, що позитивно вплине на формування в Україні правової держави.

Ключові слова: верховенство права, громадянське суспільство, держава, незалежність суддів, правова взаємодія, судова влада.

The article examines the scientific problem of the legal basis for the interaction of the judiciary and civil society in the context of the struggle for the rule of law and the independence of judges. Therefore, it is justified that an independent, impartial and equally accessible to all members of society court is the foundation of civil society and the rule of law. The rule of law in the state is achieved through a set of measures, the most important of which is the process of building public confidence in the judiciary as an institution designed to restore their rights and freedoms in violation. The Court for the rule of law and civil society is an independent body that no one can influence. The independence of the judiciary is achieved through the independence of judges. An independent judge is a highly qualified specialist who works exclusively within the law and makes impartial legal decisions, relying on the requirements of regulations, despite the possible benefits to themselves. The independence of judges and the rule of law are inextricably linked, as the former ensures the functioning of the latter and, at the same time, cannot exist without it. It is the independent judge who ensures the functioning of the rule of law who is the link in the process of interaction between civil society and the judiciary and directly influences the formation of the level of trust in the judiciary. Finally, it was stated that the principles and forms of interaction between the judiciary and civil society can increase the efficiency of the judiciary by establishing the rule of law and promoting the independence of judges. Another aspect of such cooperation is the increase of the level of legal awareness and legal culture of the population, which will undoubtedly have a positive impact on the formation of the rule of law in Ukraine.

Key words: rule of law, civil society, state, independence of judges, legal interaction, judiciary.

Функціонування громадянського суспільства та правової держави є неможливим без існування незалежної судової влади, покликаної забезпечити дотримання законів усіма гілками влади, прав та свобод людини і громадянина, захистити людину від свавілля влади. Звертаючись до суду за відновленням свого порушеного права, людина має бути впевнена, що її законні права та свободи будуть відновлені в найкоротший термін, що суд буде неупередженим та використовуватиме лише норми закону під час ухвалення рішення. Тобто людина має довіряти суду, щоб у складних ситуаціях, пов'язаних із недотриманням закону чи його порушенням, звернутися до суду, а потім і визнати його законне рішення. Однак щоб сформувати довіру до судової влади, необхідно налагодити процес взаємодії між громадянським суспільством та органами судової влади. Нині в Україні рівень довіри до судової влади вкрай низький та становить 10% [1]. І цей показник знижується (порівняно з попереднім роком він зменшився на 6%), тому робота судових органів оцінюється негативно. Попри те що сьогодні в Україні проходить реформа судової влади, тільки 9% респондентів знають про неї хоча б на базовому рівні. Такі негативні явища, як хабарництво (підкуп суддів) чи лобіювання певних інтересів, є звичними для українських судів, із чим погоджуються 64% населення. Ця цифра є своєрідним лакмусовим папірцем загального рівня недовіри населення до влади загалом,

а не лише до її судової гілки. Дані цього соціологічного дослідження демонструють неефективну діяльність судової влади, невизнання її авторитету населенням та численні проблеми, наявні у сфері судоустрою та судочинства, як-от корупція, лобіювання певних інтересів, низький рівень професіоналізму суддів, наслідком чого стала загальна недовіра до суду як інституту. «В Україні відсутність ефективної взаємодії між органами державної влади та суспільними інститутами є однією з ключових проблем державного управління. Від її успішного вирішення безпосередньо залежить подолання негативних владних явищ, як-от корупція, лобіювання інтересів фінансово-промислових груп, закритість, безвідповідальність, непрофесіоналізм представників влади та ін., а також рівень довіри до влади та легітимності останньої. Використання можливостей громадянського суспільства дає змогу підвищити ефективність управлінських рішень та розв'язання суспільних проблем» [2, с. 88].

З метою визначення основних засад та напрямів подальшого сталого функціонування системи правосуддя в Україні затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [3]. Цим документом визначено перелік завдань, вирішення яких дозволить судовій владі в Україні наблизитися до кращих зарубіжних та міжнародних судових практик. Сюди належать:

«окреслення кола проблем щодо законодавства про судострій, статус суддів, судочинство та інститути правосуддя; визначення напрямів удосконалення положень Конституції та законів України, першочергових заходів із модернізації судострою, статусу суддів, судочинства та інститутів правосуддя;

забезпечення координованості та збалансованості процесу вдосконалення з урахуванням подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу;

підвищення ефективності організації судової влади та інститутів правосуддя, зміцнення довіри до них суспільства» [3].

Як бачимо, завдання стосуються як удосконалення законодавства, яке безпосередньо стосується практичної діяльності суддів, так і організаційних моментів у діяльності інститутів судової влади. Для вирішення окреслених завдань також запропоновано низку заходів, спрямованих на покращення доступу до правосуддя. Так, наприклад, із метою покращення взаємодії судових органів та суспільства пропонується:

«розширити зміст щорічної доповіді про стан забезпечення незалежності суддів в Україні, який готує та оприлюднює Вища рада правосуддя (звіт про стан справ, аналіз тенденцій та викликів у діяльності суддів і судів);

запровадити практику всебічного обговорення щорічної доповіді про стан забезпечення незалежності суддів в Україні через проведення громадських консультацій та дискусій, удосконалення заходів із подальшого розвитку систематичного проактивного професійного спілкування з об'єднаннями юристів, громадськістю та засобами масової інформації, розвитку комплексної системи комунікації;

упровадити системний підхід та ефективні комунікативні рішення протидії розповсюдженню недостовірної інформації, спрямованої на дискредитацію суддів, у тому числі в соціальних мережах;

розробити та імплементувати:

– синхронізовану та ініціативну комунікаційну стратегію, активне надання об'єктивної, зрозумілої інформації;

– механізм оцінки учасниками судового процесу роботи суду, використання інших форм опитувань, запровадження електронного механізму опитування;

– єдиний стандарт якості роботи суду;

формування ставлення суддів до суду як соціально відповідального органу влади, посилити увагу до потреб учасників судового процесу з метою покращення доступу до правосуддя та сприяння сприйняттю людьми суду як органу, який вирішує спір і захищає права та інтереси;

врегулювати на законодавчому рівні питання підтримки учасників судового процесу з числа осіб, які постраждали від домашнього чи сексуального насильства, та осіб, які стали свідками (очевидцями) такого насильства;

запровадити спеціальні заходи інформаційно-психологічної підтримки учасників судового процесу, включаючи:

– спеціальні психологічні тренінги для суддів та працівників апаратів судів (управління конфліктами, психологія травм, стресостійкість);

– надання зручної для користувачів інформації про судові процеси, права та обов'язки свідків (інформаційні листи, спеціальні додатки, доставка відповідної інформації разом із повістками, відеозаписами тощо);

можливість створити волонтерську службу для надання інформаційної підтримки потерпілим та свідкам» [3].

З вищеперелічених заходів можемо зробити висновок про те, що взаємодія між судовою гілкою влади та суспільством є пріоритетним завданням для нашої держави в цій сфері, адже це один із найбільш дієвих способів підвищення рівня довіри до суду, коли пересічна людина ознайомлена на елементарному рівні із ситуацією довкола способів та засобів захисту своїх прав і свобод у суді і, що головне, може безперешкодно користуватися своїм правом

на звернення до суду за відновленням порушених прав чи свобод і бути певною у винесенні неупередженого законного рішення та його ефективному виконанні.

Як зазначає Т. Гарасимів, «судова влада – це результат політичного компромісу, який досягається між законодавчою та виконавчою владою. Синхронно незалежна судова влада – це результат компромісу, що досягається між державою та громадянським суспільством, адже саме за допомогою відповідних інститутів громадянського суспільства запобігають і не допускають виключної підлеглості судової влади державі в особі її органів чи посадових осіб» [4, с. 50]. Судова влада має не тільки де-юре визнаватися незалежною, а й де-факто бути такою, оскільки часто трапляється порушення прав людини представниками держави – посадовими особами органів влади; захистити людину від свавілля держави, тобто розглядати справи людини проти держави та винести неупереджене рішення суто відповідно до закону. А суд, який підкоряється державі, лобіює інтереси представників влади, а не закону, винести такого рішення не зможе.

Процес взаємодії між судовою владою та громадянським суспільством становить комунікацію, мета якої – забезпечити відкритість, прозорість та доступність суду для пересічної людини. Така комунікація, на нашу думку, має ґрунтуватися на певних принципах та відбуватися в певних формах.

У науковій літературі під принципом розуміють певне висхідне начало, відповідно до якого формуються ознаки поняття чи явища, відбуваються всі подальші процеси, пов'язані з ним. На нашу думку, взаємодія судової влади та громадянського суспільства має відбуватися на принципах, властивих як судовій владі, так і громадянському суспільству, які ми умовно поділили на три групи:

1) філософські:

– *гуманізму* – один з основних принципів взаємодії, комунікації між людьми загалом та між людиною і владою зокрема. Через цей принцип стає можливою комунікація в системі «людина – влада», де людина визнається цінністю для держави. Людина визнає над собою владу, підкоряється її законним вимогам, а держава бере на себе обов'язок захищати людину;

– *рівності* – принцип, який передбачає наявність в усіх людей однакових прав і свобод незалежно від певних особливостей (стать, раса, вік, рівень доходу і т.д.). Цей принцип передбачає рівні «стартові» можливості для всіх, а вже сама людина вирішує, як ними скористатися;

– *справедливості* – принцип, що визначає адекватну оцінку дій людини. Так, у випадку із судовою владою тяжкість покарання, призначеного людині, має бути співмірним із тяжкістю правопорушення, яке вона вчинила. За таких умов рішення суду буде справедливим;

– *демократичності* – принцип, завдяки якому людина отримує можливість впливати на діяльність держави, виконання гілками влади своїх повноважень через передбачені в законодавстві правові механізми;

2) власне правові принципи взаємодії:

– *верховенства права* – принцип, який передбачає дотримання вимог права як людиною, так і судом. Уся діяльність має відбуватися в межах правового поля, без допущення правових неточностей у трактуванні нормативно-правових актів, а також у виконанні вимог;

– *законності* – принцип, що полягає в чіткій визначеності норм права. Наприклад, накладення певних вимог на людину повинно мати чітко окреслені межі з метою подальшого уникнення двозначностей, неточностей у їх трактуванні. Завдяки дотриманню цього принципу виконання судових рішень стане більш ефективним;

– *доступності суду* – принцип, який можна трактувати як формування такого середовища, в якому кожен зможе звернутися до суду за відновленням свого порушеного права, а винесене рішення буде законним і обґрунтованим;

– *транспарентності* – принцип, який гарантує можливість отримання, опрацювання та подальшого поширення інформації про роботу судової влади загалом або її окремі аспекти. Це свого роду доступ до інформації про діяльність суду. «Транспарентність судової влади передбачає відкритість та доступність інформації про судову владу загалом, про окремі суди та окремих суддів, органи суддівського самоврядування та органи, які беруть участь у формуванні судової гілки влади. Сюди належить доступність інформації про правовий статус судів та суддів (наприклад, права та обов'язки судді, порядок притягнення до відповідальності), визначені законом відомості про конкретного суддю (майновий стан, факт притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо) чи судову справу (наприклад, час і місце розгляду конкретної справи, склад суду тощо)» [5, с. 41].

3) соціальні принципи взаємодії:

– *соціального партнерства* – принцип, який передбачає взаємну відповідальність сторін. Судова влада відповідає перед суспільством за якість своєї роботи, а суспільство – за готовність населення до конструктивного діалогу з метою спільного напрацювання механізмів вирішення питань, які є суперечливими;

– *підзвітності влади народу*. Народ обирає владу, делегуючи їй певні свої права, а влада зобов'язується діяти в інтересах народу. Судова влада діє в інтересах права, дотримання прав і свобод людини і громадянина за будь-яких обставин, вона також є підзвітною народу;

– *збалансованості* – принцип, що сприяє дотриманню балансу інтересів між судовою владою та громадянським суспільством із метою налагодженню діалогу між сторонами комунікації задля утвердження верховенства права та сприяння незалежності суддів;

– *хронологічної актуальності* – принцип, що дозволяє своєчасно реагувати на проблеми, які виникають як у процесі діяльності судової влади, так і під час функціонування громадянського суспільства в певних дотичних питаннях, а винесені рішення допоможуть вчасно та ефективно вирішити їх.

Так, принципи взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства в Україні наразі не знайшли свого нормативного закріплення, що, безумовно, негативно позначається на ефективності здійснення судочинства в Україні, на відносинах суддівських органів та суддів із суб'єктами громадянського суспільства, на проведенні судової реформи. З огляду на це, необхідно зафіксувати такі принципи в чинних, а також у майбутніх рамкових нормативних актах, які стосуються реформування судової влади [6, с. 74–75].

Другим важливим аспектом у процесі взаємодії судової влади та громадянського суспільства є форма такої взаємодії. Форма взаємодії – це зовнішнє вираження процесів, спрямованих на взаємну діяльність двох сторін із метою досягнення поставленої мети. З огляду на тему

нашого дослідження, взаємодія судової влади і громадянського суспільства має відбуватися задля досягнення такої мети, як панування верховенства права та забезпечення незалежності суддів. Ці дві проблеми є чи не найбільш важливими для вітчизняної системи судочинства, адже їх вирішенню не змогли допомогти ні високий рівень заробітної плати суддів, ні законодавчі та соціальні гарантії діяльності суддів. Саме тому сьогодні це завдання переадресоване громадянському суспільству, яке ще не повністю сформувалося в Україні. На нашу думку, найбільш оптимальними формами такої взаємодії є:

1) проведення спільних консультацій із питань, які є актуальними для суспільства. Ця форма взаємодії дозволяє напрацьовувати механізми вирішення актуальних питань, які влаштовуватимуть обидві сторони діалогу, що значно пришвидшить їх реалізацію та сприйняття і схвалення в суспільстві;

2) звітування суду перед громадськістю. Здійснюється з метою інформування громадськості про діяльність суду з урахуванням статистичних, аналітичних даних; ознайомлення з переліком конкретних заходів, які вживалися задля покращення ефективності роботи суду. Такі звіти доцільно розміщувати в різноманітних засобах масової інформації, щоб якнайбільша кількість людей мала змогу з ними ознайомитися;

3) реагування на запити на отримання публічної інформації. Відповідно до чинного законодавства кожному надано право на доступ до інформації, яка є публічною. Надання відповідей на такі запити щодо діяльності суду має відбуватися відповідно до вимог закону, характеризуватися повнотою та доступністю викладу;

4) громадський контроль за діяльністю суду. Ця форма взаємодії судової влади і громадянського суспільства більше стосується етичного складника діяльності суддів, саме тому має відбуватися чітко в межах закону, аби етико-дисциплінарний контроль не переріс у втручання в діяльність судді чи перешкоджання професійній діяльності.

Підсумовуючи, варто зазначити, що принципи та форми взаємодії судової влади та громадянського суспільства дозволяють підвищити ефективність роботи суду через утвердження принципу верховенства права та сприяння забезпеченню незалежності суддів. Іншою стороною такої взаємодії є підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення, що позитивно вплине на формування в Україні правової держави.

Вищеперелічені принципи і форми мають бути закріплені законодавчо та мати розроблений чіткий механізм реалізації, адже це не тільки сприятиме налагодженню конструктивного діалогу між судовою владою та громадянським суспільством, а й сприятиме утвердженню принципу верховенства права (за умови, що учасники такої взаємодії діятимуть суто в межах правового поля) та гарантуватиме суддям невтручання в їх професійну діяльність і, відповідно, їх незалежність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма «Нове правосуддя». Опитування стосовно довіри до судової гілки влади, суддівської незалежності та підзвітності, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви. URL: <https://newjustice.org.ua/uk/novini/rezultati-natsionalnih-opituvan-naselennya-ta-pravnikiv-yaki-ye-uchasnikami-sudovih-provazhzen-shhodo-doviri-do-sudovoyi-gilki-vladi-suddivskoyi-nezalezhnosti-j-pidzvitnosti-spriinyattya-koruptsiyi-ta/>
2. Месюк М.П. Взаємодія інститутів влади та громадянського суспільства в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Державне управління*. 2018. С. 87–93. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/20.pdf
3. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
4. Гарасимів Т. Правова модель партнерства судової влади та громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 2. С. 48–55.
5. Мочульська М. Судова влада та громадськість: взаємодія в умовах конституційної реформи правосуддя в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 3. С. 39–46. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2018-3/pdfs/3-martamochulska-sudova-vlada-hromadskist-vzaiemodiia-umovakh-konstytutsiinoi-reformy-pravosuddia.pdf>
6. Наливайко Л.Р., Олійник В.М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2019. 192 с.